

Богдан Михайлишин

Канада

БІНОМ ДВОМОВНОСТІ КАНАДИ

По бурхливим океані
Серед пінявих валів
Наша флота суне, б'ється
До незвісних берегів

Іван Франко. Конкістадори

Композити *двомовність* і *кількамовність* — терміни зрозумілі, широкоживані і в мережі про них відомостей достатньо. Вони давні, граматично гнучкі, прикладні як до осіб, так і до артефактів. Особливо двомовність, себто білінгвізм. Упускаю їхні визначення, бо вони в е/літературі шокрок. Природа ж їх дуже неоднозначна. Це родини змішаного походження, які цю форму спілкування хочуть чи мусять прийняти, відтак села, міста та регіони, де двомовність переважно вимушена. Певна річ, що це головно міжнаціональні порубіжжя.

Нам же найближчим прикладом було б *зросійщення* та *сполщення*. Теоретично — і як відчуваю, без жодних граматично-вимовляльних перепон — цілком можливими, історично пояснюваними й цілковито зрозумілими були б абстрактні іменники *османізація* / *зосманення*, *зугорщення*, *знімеччення*, *скитайщення* і, певна річ, *занглійщення*. Останній був би чи не наймасовішим, таким собі *l'avalanche d'expansive*. А крім того його просто форсує вже сформована система освіти, орієнтована на виховання двомовних громадян, що набирає популярності, стиль життя, врешті популярність і навіть мода. Це елемент глобалізації.

Якими б довідниками старий нудяр не користувався для з'ясування кількості країн, де функціонують дві і більше офіційних мови,

відомості були б застарілі, неповні, неточні, сумнівні, тенденційні, «заполітичені» і под. Бо двомовність — це передусім політичний, відтак соціально-історичний, а вже тоді лінгвістичний термін. А тому там забули, тут ще сумніваються, а ще десь рахувати відмовляються. Звідси, як кажуть англословни, *it is what it is*. І найвищий час брати бика за роги.

Старий базграч вже відчуває бажання читача побалакати на цю тему і навіть громи та блискавиці, що летять у його сиву голову, та все ж ризикне написати ось що. Зазвучить дивно, але перших два згаданих ледь вище аспекти двомовності воліють залишати в тіні; вони такі собі, якщо фігурально, темні боки планети. Не траплялося читати, щоби цю нематеріальну субстанцію колись комусь пропонували. Її, зазвичай, здобували вогнем і мечем чи робили такою собі *троянською кобилою*. Тут маю на увазі сценарії, коли чужу мову нав'язували як другу хитрістю. Це те, що робить Росія з нами чи не від Переяславської ради; такий собі невинний і різноликий *руській мір*. *А какава разлица?*

У Канаді дещо інша ситуація. Тут, метафорично, у довгому і на початках кривавому герці зішлись два хижаки, які ніяк не хотіли ділити таку ласу й ситу, до того ж цілковито беззахисну, якщо переносно, лосицю. Жодна місцева мова так званих аборигенів чи автохтонів не мала жоднісіньких шансів

стати однією з офіційних. А позаяк чисельність найбільших племен приблизно однакова, то жодна з них не стала навіть третьою. Це не був би феномен, бо у світі держави із формально трьома офіційними мовами є і для проживання там не треба всіма вільно володіти. Такий *тріумвірат*, якщо тропно, тут навіть не входив у гру. І не ввійде.

Державні мови Країни Кленового Листа з'явилися та зміцнили не у Західній півкулі. Їх привезли на своїх озброєних великих вітрильниках французи та англійці. Суттєво допомогла їхнім мовам стати дуже популярними і сильними у світі, і навіть робочими мовами численних міжнародних організацій, вже і Північна частина Американського континенту, але суттєво пізніше. А тому, на загал, двомовність від своєї історії та становлення у світі мала б ледь червоніти від сорому.

Щоби уникати зашаріння, центр ваги цього субстантива-композиція змістили у лінгвістику. Як тлумачить е/версія The Canadian Encyclopedia, двомовністю є *ability to speak fluently in two languages*. Іншими словами, це визначення приземлює поняття білінгвізму на мовну й водночас мовознавчу площину. Додав би сюди маленьке місце й психологічно-когнітивним розправам, позаяк є особи, які опанування нерідної мови у дорослому віці навіть на примітивному рівні не долають. Тут причина у дуже різних умовах і часі оволодіння ними і, якщо метафорично, у швидкодії та ємності *надшийного* бортового комп'ютера кожного з нас. Старий писака знав кількох таких осіб, які цього бар'єра не здолали. Окремі навіть не намагалися. Феноменом це, вважаю, не є, але кількааспектним явищем — так. Не причіну собі роботи пошукати щось подібне навіть для посилення, але у цікавості такого дослідження сумнівів не маю. Як і не сумніваюся у тому, що принаймні етно- та психолінгвістика такого явища увагою оминати не мали б.

А ось і другий бік цієї ж медалі, тут як політично-правничий термін. І він настільки важливий, що у відповідному формулюван-

ні стає статтею а чи й кількома найвищого закону двомовних країн, себто конституції. Згадане вище джерело пояснює його ось як: *bilingualism refers to the capacity of state institutions to operate in two languages and should not be confused with a requirement that everyone be bilingual*. А отже, легальна, задекларована та принаймні формально шанована двомовність є частиною внутрішньої політики країни; це закон до виконання! А *федералам* — неминучий об'єкт захисту. У Канаді це є. І тут старий графоман уже понад чверть століття. Інакше кажучи, знає та відчуває ситуацію зсередини.

Підбираємося до тутешньої двомовності ще ближче, шановний читачу, бо наскільки старий недотепа втмив, готуючи цей текст, вона переважно скрізь суттєво різниться. Оминаючи і причини, і різноаспектні розходження мов, принаймні у деякі е/перекладачі вводять найчастіше і головню лексичні особливості місцевої версії і англійської, і французької, як-от *American English* чи *French (Canada)*. У Канаді це найочевидніше представляє *Newfoundland version of English*, яку ледь зверхньо і неформально зазвичай називають *Newfie English*. Щодо другої, то це *la version québécoise du français*, і тут це чим північніше, тим відчутніше.

Був свідком кілька разів, коли ньюфаундленці у розмові з певних причин переходили на свій діалект. Про себе не буду, але їх не розуміли навіть англомовні, їхнього ж віку. Це не був застарілий варіант із засиллям історизмів і архаїзмів, а, як мені казали, непояснювальна безсистемна алогічна суміш, яку всмоктують із материнським молоком. Ні словників, ні підручників, ні вчителів. А от у Квебеку мого віку та старші фермери, частина яких за межі провінції ніколи не виїжджала, легко примусять чухати потилиці, слухаючи їхню неквапну розмову, навіть шанованих *les membres de l'Académie française* з їхньою *la version parisienne*.

Докидаю, що у лінгвістиці є також десь подібний до *білінгвів* термін *біглосантти*. Це особи, що вільно володіють офіційною мовою та одним із її діалектів. І для повноти

картини додаю, що переважну більшість останніх членують ще на говори та говірки¹.

Ознайомлення із короткими е/версіями історії Канади п'ятьма мовами уможливило старому письменникові подати перший — дивно виглядатиме — висновок. Написане там збігається у висвітленні основних віх становлення цієї країни, але акцентують чи принаймні згадують пункти не скрізь однаково. Так, у версіях офіційними мовами Країни Кленового Листа письменникові не траплялися на очі терміни *тиха революція у Квебеку* чи *посилення квебекського націоналізму*, не кажучи вже про *Фронт визволення Квебеку*. Не трапляв, що більшість квебекців — читай франкофонів — вважали Другу світову війну чужою та, відповідно, не підтримували мобілізації для відкриття другого фронту².

Ледь заізняються й польськомовні е/коментарі (не узагальнюю, що всі) з початком заселення цих територій прибульцями, пишучи *XVII wiek: Pierwsze osiedla*

¹ І моментик зацікавленими мовами... Коли із сусіднього села з лише тоді початковою школою привозили кількох учнів у п'яту класу нашої середньої школи, то ледь мовленнєва різниця була на всіх мовних рівнях. А коли у дев'ятій класі, щоби здобути ту ж середню освіту у нашій десятирічці, з'явилося ще чотири особи з двох сусідніх сіл, то переважно лексично-інтонаційні коралики вже доволі багатшали. І ми не раз потішалися, порівнюючи різні особливості наших говірок. Сумую за тими шкільними роками і з приємністю докидаю, що ні час, ні різні паралелі з меридіанами моєї найріднішої у світі говірки в мені все ж не розхлюпали; вона буде зі мною до кінця. Коли дзвоню туди, вона звучить так щемно і тепло! Даруй старому такий сентимент, шановний читальнику, але твій борзописець пам'ятає навіть звук засува, з яким ми відчиняли двері нашої стодоли. «Життя іде і все без коректур» (Ліна Костенко).

² Додаю, що писати такі відомі власні назви як *Перша* і, відповідно, *Друга світова війна* слід було з великої літери, принаймні перші слова. Аби не вдаватися у пояснення, пропоную порівняти їх із радянським Великою Вітчизняною війною. А от громадянська війна ідеологіччю пошаною були обійшли. «Вы за красных аль за белых?» — якщо пригадуєш, шановний читачу, той бородатий анекдот про захоплення земель.

francuskie i angielskie. А наступне я до того, що два польськомовні моменти в історії Канади мали б орієнтувати читача на кількісну перевагу англословного населення, і відповідно, провінцій, без жодного підтексту чи підводних рифів. На початку ХХ ст. *Kanada zacieśniła więzi z Wielką Brytanią*, а ближче до середини *została suwerennym państwem, członkiem brytyjskiej Wspólnoty Narodów*. Як мовиться, що на вітрині, те й в магазині. Старий базграч все ж не закінчений цинік, шановний читачу; він просто воліє називати речі своїми іменами. Цілковито цинічно було переіменовувати відомство оборони у відомство нападу, як-от наш сусід. І лукаво-облудно-гідко цього дотепер не зробити, як східний сусід України, що століттями *заточений* лише на провокаціях, диверсіях та війнах.

І це цілком зрозуміло й виправдано, вважаю, позаяк країна, яка довго здобувала свій нинішній статус і ще довше потерпала від внутрішніх чвар, врешті-решт позбулася кількох похідних від латинізму *колонія*, плавно увійшла у силове поле латинізму *домініон*, фактично й, вважаю, дуже виправдано дипломатично, залишила собі *монархію* і *трон* таким собі прикриттям і рудиментарним знаком ввічливості, має право коректувати й редагувати свою історію за власними лекалами. Припускаю, що принаймні у частині столітніх внутрішньополітичних перипетій Канади мовне питання певною мірою складником цієї непростой і нераз кривавої саги було. Однак, це не науковий текст, а тому не почуваюся до обов'язку вдаватися у ґрунтовні паперові версії джерел для підтвердження певних припущень чи навіть тез і роздувати цю писанину.

Історики одностайні у тому, що 1534 року французький мореплавець Жан Картьє оголосив частину нинішніх провінцій Квебек й Онтарію, які перетинає річка Святого Лаврентія, з'єднуючи однойменну бухту із озером Онтарію, частиною Франції. Як і слід було очікувати, перші поселення, головно торговців хутром, не забарилися. Невзабарі Самюель де Шамплен назвав ці простори

Новою Францією. Територію її освоювали швидко та злагоджено.

Зважаючи, що епоха великих географічних відкриттів тривала, а збільшення земельних володінь головною метою мала не лише Франція, розвиток подій був передбачуваний. Так звана Паризька мирна угода, що завершила семирічну війну між Францією та Британією була підписана 1763 року. Очікуваною господинею Нової Франції стала Британія. Декадою пізніше вона ухвалила Квебекський акт, згідно з яким місцевим франкофонам були надані права жити за французьким цивільним правом, розмовляти рідною мовою та залишатися католиками, а не переходити на протестанство. Скрізь наголошують, що згаданий документ 1774 року був першим у світі законом, що захищав права національних меншин у колоніях.

Цей акт, щоправда, влаштував Британську корону недовго. Щоразу виникала якась потреба звужувати права цілком мирних працьовитих франкофонів, які вже задомовілися й господарювали там кількома поколіннями. Британців, слід вважати, серйозно турбував такий собі анклав чужих серед своїх. Про відкриті національні конфлікти не траплялося читати (я не написав, що їх не було), але тертя — часто. Узагальнено додаю, що сильні світу сього — чи то держави, чи то особи — зі збільшенням власних територій церемоняться рідко¹.

Чи не найцікавішим культурно-історичним компонентом становлення канадського білінгвізму з неминучим зашарінням *homo sapiens* за не найдостойніші чини у північній частині цього континенту уміщує в собі — скажу так — слово-символ Акадія (*l'Acadie*). Це окрім всіма знаного Квебеку менш знане, бо менш згадуване, але не пізніше поселення перших франкофонів у нинішніх Новій Шотландії, Новому Брансвіку та низці близьких

до материкової Канади островів Атлантичного океану².

Чи не з островом Сен-П'єр і Мікелон в'яжеться перше згадуване французьке поселення з першим же губернатором П'єром Дююа. Не маючи підтримки тогочасного короля Генріха IV, колоністи змушені були там виживати самотужки. Майже століття потім на ньому висадилися британці, захопили його, але відтак повернули французам, Менш ніж за декаду, за королеви Анни, британці все ж захопили цю територію та угодою закріпили її за собою.

1713 року франкофонам Акадії було запропоновано або присягнути на вірність Британії, або вибратися з цих земель. Французи ж відповіли їм будівництвом власних укріплень і готовністю відстоювати ті вже вельми освоєні, з численними поселеннями землі. *Impossible n'est pas français, mesdames et messieurs*. Позаяк межі між британськими і французькими територіями на американському континенті були нечіткими й рухомими, між колоністами тривала майже партизанська війна. Спротив французів в Акадії був подоланий 1755 року, завершений спаленням всіх зведених там укріплень і вигнанням людей³. Частина вигнанців заглиблювалась у необжиті сусідні території, частина подалась у Квебек, частина попливла у Францію, а частина дійшла аж території нинішнього південного американського штату Луїзіана, що того часу була «під Іспанією».

У проєкції на місцеве населення ті сторінки історії освоєння Канади, а Акадії передусім, не є тими, якими пишуться. Слова пісні «*Nous sommes ce que nous sommes*» саме їм і присвячені. Колишнє місто Квебеку *l'Acadie* тепер має назву *Saint-Jean-sur-Richelieu*. Воно було засноване саме французькими вигнан-

¹ Дуже раджу глянути на цікавезну й розлогу розвідку Олексія Мустафіна «Батьківщина вроздріб», опубліковану у *espresso.tv* 30 грудня 2025 року. <https://espresso.tv/poglyad-batkiivshchina-vrozdrub>

² До річч, поблизу однієї з Атлантичних провінцій Канади, Ньюфаундленд і Лабрадор, лежить маленький архіпелаг Сен-П'єр і Мікелон, що належить Франції. Мисливці цієї країни висадилися на ньому ще 1604 року. 1985 року він отримав статус французької територіальної громади.

³ Ледь забігаючи вперед, докидаю, що невзабарі британці дозволили акадійцям повертатися туди, але за умови, що вони не в'їжджатимуть у великі поселення, а на нових селитимуться малими групами

цями з-над Атлантики. І ще раз до цього складного топоніма, цього разу щемно, особисто, з теплою і десь зі змішаними почуттями. Саме там, шановний читачу, кілька передпенсійних літ працював і твій покірний слуга, знайшовши у тому місті більш оплачувану роботу ніж міг у Онтаріо. Була гостра необхідність сплатити банкові позику за житло, а часу на те залишалося дуже мало; старий графоман іммігрував на 44-му році життя. З пенсії того робити було б неможливо. Про це можна більше і було б, смію гадати, цікаво.

Питання співіснування двох мов розв'язали аж у ХХ ст. 1969 року. Тодішній прем'єр-міністр П'єр Трюдо, який був франкофоном, підписав ухвалений закон, згідно з яким англійська і французька є офіційними та цілком рівноправними мовами Канади. Обидві офіційні мови Канади захищені конституційно і мають однакові права й можливості вживання у Парламенті та всіх державних установах федерального рівня. English and French have had constitutional and may be used in federal courts and the Parliament of Canada, and must be used in its parliamentary journals, records, and acts.

У розумінні та сприйнятті тутешньої двомовності ключовим фактором є цілковита відсутність ворожості. Цей спілкувальний біном сприймають позитивно, органічно і без застережень. Питання про це звучали б дивно, бо дві державні мови у початкових й середніх класах вивчають скрізь. А от у старших класах¹ це вже право вибору. Кількість же так званих факультативних предметів мусить бути однакова. Ну а більшість іммігрантів знає куди їде, а отже мову офіційного спілкування може обрати заздалегідь. А тому

¹ Не вважаю, що я аж так образив рідну мову цим, як може видатися, полонізмом. Натомість вважаю, що асвабідателі цього слова, як і вже прикладово-жартівливого паляниця, не могли вимовити, а тому, як і лямпі, суттєво нагнули до власних фонетичних спроможностей. Незважаючи, що у мовах-посередниках, французькій й польській, воно жіночого роду, вони цю різницю змінили одним абзацом енкаведистського циркуляра. А втім, старий недотепа вже давно з ярмарку. Прошу лінгвістів дарувати йому цю, якщо м'яко, недоречність.

цей білінгвізм у політичному, навчальному й культурному тутешньому житті скрізь.

До речі, у дуже компактній книжечці, яку старий письменник купив для самоосвіти перед прийняттям канадського громадянства далекого 2004 року, слів *мова*, *двомовність*, *мовні питання* чи *суперечності* він не побачив². А отже так званим *main course*, якщо фігурально, навіть жваві мовні перехрестя ніколи не бували. А от *spicy salad* — так. Цілком можливо тому, що багатьом неприємна печія від нього може нагадувати про себе й дотепер.

Про канадський білінгвізм можна вести мову у кількох вимірах. Найважливішим і невідважувальним є політичний. Позаяк жодна з них не є мовою автохтонів, то пришельцям залишалося, якщо переносно, упрягти їх в один віз, аби зберегти *status quo*. От вже достоту *класична* ілюстрація *класичного divide et impera*. Ці дві мови уповні обслуговують всі потреби суспільства. Було б точніше говорити про місцеву багатомовність, позаяк кількома локальними чи тубільними мовами найбільших племен у місцях їх компактного проживання є написи на вокзалах, левовищах, поштових відділеннях, автодорогах. Зайве додавати, що всі аборигени володіють принаймні однією державною. Вожді численних племен беруть дієву участь у політичному і головно господарсько-екологічному житті і регіонів, головно північних, і країни в цілому.

Відтак соціальна. Тут, щоб бути коротшим і точнішим, підкреслю, що цілий ряд вакансій вимагає двомовних працівників. Це головно місця у державних і силових структурах (притягальне *government jobs*), місцях відбування покарань ув'язнених, різного типу освітніх закладах, сфері обслуговування тощо. А про підтримування кількомовності особами мого віку краще ніж це не сказати: *Cela dit, il est aussi important de prendre en considération les différents facteurs sociologiques et individuels qui influencent la performance cognitive*.

Зайве говорити про побутове спілкування. Лише маленький приклад. Дві наші внучки, учениці української цілоденної школи, між со-

² The kids book of Canadian history. Written by Carlotta Hacker. Illustrated by John Mantha. — Kids Can Press, 2002. — 72.

бою воліють спілкуватися англійською. Цього вдома не заохочують, але... І вони далеко не виняток, бо це пояснювана закономірність. Не коментую, лише докидаю, що тема могла би бути цікавою розвідочкою знаного радше вузькому колу лінгвістів терміна *дитяче мовлення*.

Проектуючи ситуацію на мою нинішню країну (бо слово *Батьківщину* було б і неточним, і ледь неширим), напишу *it is what it is*. Або, як інколи передають цю підсумкову фразу незмінності франкофони, *c'est la vie*. Бо тут достоту вже нічого не змінити. Лише дбати про законність, плекати законслухняність та надавати першість толерантності. До честі усіх зверхників Канади, вони це роблять.

Певен, що факт добре відомий, що крім десяти провінцій адміністративний поділ Канади доповнюють її три північні території: Юкон, Північно-Західні Території і Нунавут. І тут дозволю собі англломовне вкраплення: *English and French are official languages in all three territories*. Однак на відміну від провінцій, функціонування яких регульоване Конституцією, три адміністративно окремі, просто межні північні обшари керовані повноваженнями Парламенту. Варто підкреслити повагу і держави, і її громадян до всіх тубільних мов. Історично ми мешкаємо на землі споконвіку місцевих і маємо це шанобливо визнавати.

Англійська у світі покриває набагато більшу територію ніж французька, є найуживанішою мовою світу і — дозволю собі таку неакуратність — чи не єдиною дієвою мовою міжнародних відносин, у тому юридичних, дипломатичних, торгових та інших і зустрічей. І, певна річ, документів. Читав ледь насмішкувату статтю про багатомовність більшості представників і працівників міжнародних організацій, частина посад яких спонукає, якщо дуже м'яко, бути кількомаовним. Нерідними вони володіють переважно на середньому рівні і з неминуchoю спадною плінністю. Бо це закон універсальної навчально-практичної параболі *if you don't use, you lose*. І тут частенько так і трапляється. Це там радше інерційна формальність ніж нагальна потреба, бо завжди прийде на поміч *lingua franca*.

Очевидним є факт, як щоразу багатшають і гнучкішають оновлювані, доповнювані, доре-

даговувані користувачами численні електронні застосунки. Це та інше примушує відповідні відділи університетів думати про престижні поки що мовні спеціальності, що все ж втрачають свою головну компоненту. Якщо гід спокійним, середньої гучності голосом веде екскурсію своєю мовою, а туристи це відразу ж слухають рідною чи принаймні зрозумілою, то сумнів у потребі і викладачів, і студентів у голови менеджерів мовних відділів й президентів університетів неминуchoе закрадається.

Зазвучить смішно-насторожувально, але чи не єдиними напрочуд ефективними навчальними закладами цього напрямку є дуже закриті, певна річ, військові та розвідувальні лінгвістичні інститути. І це скрізь по світу. Не є таємницею, що їх випусникам частенько доводиться жити подвійним і навіть потрійним життям, а тому навіть суперсучасна щоразу оновлювана електроніка допомагає далеко не завжди.

Про двомовність Канади є досить і різноаспектно. Багатолика ж розмовна мозаїка Канади — це цікава, гуманна й гідна наслідування ретроспективна площина, де кожен її мешканець *volens nolens* пише свій рядок. Він може дуже різнитися від рядка сусіда, який мешкає навпроти. Так, на нашому поверсі є сім'я єгиптян, де господар не лише уникає майже ритуальних, у значенні неминучих *short talks* ввічливості, але якому навіть примітивне односкладове *Hi (Вітаю)* вдається вимовляти дивно, щоби не написати з акцентом. Він працює у якійсь арабській приватній пекарні, бо інколи, якщо доводилося виходити з дому десь між 6 і 7 ранку, то бачив, як він повертався у своєму білому пекарському *гарнітурі*. А це знак, що після завжди нічної зміни прийняти душ там нема де. Допускаю, що він такий аж до хворобливості закінчений інтроверт, який сприймає просто елементарне сусідське *вітаю* однією з десятків не найпоширеніших фобій.

Натомість його дружина, завжди помусульманськи стримано-привітна та, якщо тропно, у середньої релігійності й зручності жіночому одязі, розмовляє англійською дуже пристойно. Сина ж пам'ятаю ще вельми ввічливим і привітним школяриком, який у старших клясах суміщав навчання із кількогадинними і лише кількавечірними змінами

у найближчому McDonald's. Давненько закінчив школу поліцейських, працює за спеціальністю, англійська просто бездоганна. Певний, що арабська теж. Тут цей факт є суттєвим для його службового просування. Бо — ще раз певен — дуже пістрявий і, на жаль, все нахабніший кримінальний світ повсякчас прикриває свої чини і недостатнім володінням робочою мовою провінції.

У нашому будинку це також одна літнього віку болгарка. Цілком можливо, що в'їхала з чоловіком *другим номером* чи була спонсорована дітьми. Так звані *другі номери* — це узагальнено дружини та чоловіки тих осіб, які пройшли імміграційний відбір, а відтак співбесіду з представником посольства й отримали дозвіл на в'їзд у країну. Всім аплікантам є неминучою ніколи не згадувана, невидима й достеменно незнана перевірка спеціальним відділом при посольстві.

Квебек формально франкомовний і його переважно фермерська північ послуговується не раз такою сумішшю старофранцузької з місцевою говіркою, що з того не все зрозуміло носіям *le français métropolitain*. А google translator просить уточнити, чи потрібна French, чи French (Canada). Я до того, що у містах та містечках цієї провінції строката, з цілого світу щоденна вулично-барно-ресторанно-готельно-мотельно спілкувальна суміш англійської та французької звучить частіше ніж *чиста*. Дотепники її ще називають *franglais*. І це природно.

А на вулицях Монреалю, чи не найтуристичнішого мегаполісу Канади, розбігаються... вуха. Словополучення *Rizdvo u Monreali* чи *Zustrich Novogo roku u Monreali* стали бізнесово-приказковими. Це підстава пишання, ефект маленької бомби у соцмережах, тема кількох телефонних розмов, а про десятки долучених фотографій вже й не згадую. Додаю, що це доволі дороге задоволення, з майже неминучим бронюванням усього потрібного чи не за кілька місяців і з цілком ймовірними пригодами. Serpandant, bienvenue, mesdames et messieurs!

Докину, що вдало побудована на природних круглорічних принадах провінції відпочинково-туристично-гастрономічна імперія Квебеку помпує гроші у місцевий бюджет

просто колосально. Франкофони, у тому й політики, звертають увагу і на темний бік цієї, метафорично, планети. У без перебільшення туристичній Мецці Канади, Монреалі, є квартали, як читав, головню поблизу міжнародного імені П'єра Еліота Трюдо місцевого лєтовища, де офіційна мова не тільки перестає бути вживаною, але й стає чи не навмисно незрозумілою. Така вже зухвалість приїжджих, переважно молоді, яка головню там поселяється, не може не дивувати чи й насторожувати. Це прецедент легковаження законів, що може ширшати. Не прогноую серйозної реакції федералів, але Bloc québécois реагує щоразу. Навмисно обійду мовчанкою непрості та постійні питання квебекського суверенітету, однак підкреслю, що для усіх місцевих партій давно задекларована офіційна мова рідної провінції — питання непідважувальне та непохитне.

А взагалі держава на всіх рівнях, федеральному передусім, постійно має що змінювати, осучаснювати, вдосконалювати. У світовій павутині не бракує матеріалів із коментарями, чому частина іммігрантів після року, п'яти, десяти, зі статусом громадян як і іншим статусом, що дає право тут законно перебувати і працювати, зриваються з місця і переїжджають у інші країни. Твій письменник, шановний читачу, пригадає холод і неприховувану байдужість особи, найнижчого щабля клерка у Ontario College of Teachers, куди понад дві декади назад він зайшов з певними запитаннями. І я не певен, що таке спілкування зі мною було там винятком, а не правилом. Про це теж можна довго.

Відвідуально-туристським стереотипним родзинком тут є перших п'ять-сім секунд спілкування німецького відвідувача з майже стовідсотково власником чи найнятим квебекцем у практично кожному ресторанчику, автомайстерні, мотелі-готелі та под. Як тільки вас безпомилково *зісханували* німецьким, клерк чи власник одразу переходить на англійську. Сценки бувають достоту потішними, якщо ти стаєш свідком розмови місцевого з французом чи мешканцем, скажімо країн Магрибу, А квебецькєць вперто гне кирпу й продовжує мовою Шекспіра. Фінальні акорди розмови можуть бути

далекими від парламентської лексики, і темпераментний, до прикладу, араб може наполегливо порадити квебекцеві щось на зразок *ferme ta gueule, mouton / putain (-e)!* І, траплялося, навіть вийти з кавою і канапкою, не заплативши.

З безцеремонним *наїздом* англійською власникам бізнесів пересоловати не варто. Вони б мали закладати в кошторис, що французька одна з наймилозвучніших і найулюбленіших мов світу. Багато гостей її просто обохнуть і їде сюди зануритися у свою інколи майже терапевтичну пасю. Окрім цього, це одна з найдорожчих провінцій для подорожування. І до того ж не скрізь цілковито безпечна, хоча, на щастя, безнадійно відстає у цьому від мегаполісів США. І це слід брати до уваги, а не відразу всіх кваліфікувати такими собі другосортними.

Коли ми були суттєво молодшими, то подорожували і самі, і в компанях. Що могло бути притягальніше ніж сусідній Квебек? Зупиняючись на ніч, я зазвичай просив товариство дати мені змогу перевірити чи то власника, чи то найняту особу на гостинність а навіть толерантність. Мого першого, переважно розширено-привітального речення було достатньо, щоби вгадати в мені неквебекця. Другого ж мого речення цілком вистачало, щоби по той бік барикади, умовно, ковтали язик і говорили чемно й по-французьки, а не по-англійськи. Бо воно звучало приблизно так: «Ми ваші клієнти, якщо ви розмовляєте зі мною французькою». Знаючи що найближчий конкурент — ресторанчик, піццерія¹, стоянка машин, мотель чи под. — щонайдалі за кілометр-два і там таким безглуздими способами приниження неквебекців потішатися не будуть, особа в голові миттєво рахувала можливу втрату від *départ* двох, чотирьох, шести осіб, з розумінням усміхалася і заповідливо наближала свій *patois* до мого *à la version*

¹ Старий впертох навмисно написав це слово інакше, ніж цього вимагає сучасний правопис. Він уже десь був подавав своє бачення у компанії, як пригадує, запозичень лоббі та хоббі. Воно не змінилося. Докину лише, що коли б треба було написати довікля чи шмаття офіційними мовами Канади, то він би це зробив з подовженням. Якщо хтось із укладачів не терпів збігу двох приголосних, то можна було скористатися діакритичними знаками. Dixi!

métropolitaine. От вже воістину *Pesunia pop olet*² скрізь і во віки віків.

Передусім кількість і відносно компактного замешкання франкофонів у певних англосовних провінціях є визначальною для ширшого залучення у офіси мови Мольєра. А це очікуване та дуже бажане обслуговування населення, збільшення французькою освітніх закладів, позашкільних занять. Так, в Онтаріо франкомовні головно зосереджені на півночі; сказав би, навколо міста Сатборі. Подібні зважання на це були зроблені й у сусідній Манітобі, де *les services en français ne sont offerts que dans certaines régions de la province*. А от Альберта, Британська Колумбія (БК) й Саскачеван таких винятків з певних причин у провінційне законодавство не внесли.

До слова, останні роки Альберта примушує про себе говорити не лише як про найбагатшу провінцію, але й про дуже сміливу адміністративну частину країни, яка і сусідам, і федеральному урядові частенько і щось пропонує, і все голосніше на чомусь наполягає. Жваво обговорюваний, із численними «за», і «проти» і все ж прокладаний нафтогін з цієї провінції до північної частини Британської Колумбії — яскравий приклад. Взимку градус дискусій помітно знизився, бо призупинили роботу, але за кілька місяців питання неминуче знову з'явиться на шпальтах гарячих новин. До того ж прем'єр тихоокеанської провінції у кількох інтерв'ю не надто приховував свого розчарування таким рішенням. Вожді племен цього довгого відрізка приховували його ще менше. Якщо шановний читач запитує «А що федерали і прем'єр-міністр?», то старий письменник тут розводить руками: «Зверху видніше». Принагідно... Не бував у БК, але, судячи із чутого про перебування там, у хорі жвавих і повсюдних китайських й індійських мов і діалектів французької мови у містах фактично не чути. До речі, серед міських квебекців білінгвів набагато більше

² Чи не всі україномовні перекладальні застосунки запропонують варіант «Гроші не пахнуть». Нехай шановний читач дарує старому недотепі цей вульгарний матеріалізм, але фразу слід розуміти «Гроші не смердять». І перш ніж запустити письменника в піку свій черевик, довідатися у е/мережі – якщо є така необхідність – походження та природу цього вислову.

ніж серед міських англофонів інших провінцій (крім Нового Брансвіка, певна річ). Майже всі, власне. Причина очевидна.

Врешті-решт єдиний формально двомовний Новий Брансвік. Старий базграч там бував багато разів і навіть дуже коротко мешкав, коли працював у сусідньому Квебеку, з одного боку, і Новій Шотландії, з другого. Підтверджую, що там у державних установах йому відповідали тією з двох мов, якою він звертався. Зайве казати, що обслуга готелів, мотелів, автостоянок, ресторанів, каварень¹ і придорожніх харчевень, чого жоден прибулець оминати не може, цілковито двомовна. У приватних бізнесах — узаляню це так — перед неминучим привітанням господаря частенько звучить лагідне запитання: English? Français? Підтверджую задекларовану там двомовність також на побутовому рівні у тих місцях, де доводилося бувати, щось запитувати, про щось розмовляти. Щоправда, твій письменник, шановний читачу ніколи не бував надто допитливим щодо біялінгвістичних боків щоденної двомовності. Зважаючи на історичні події там, це могло б звучати нетактовно, а місцевим — неприємно.

А от літніх, просто неба академіських фестивалів у Новій Шотландії він не пропускав, мешкаючи там. Ця гармонійна суміш франкомовного сценічного, гастрономічного та спілкувального розмаїття притягає зацікавлених з цілої Канади і навіть зі США. Ніколи не траплялося чути чи читати, що академіцями себе вважають деякі особи із давнім французьким корінням у ближніх штатах США, як-от Вермонт, Мейн, Масачусетс, а от у далекій звідти Луїзіані середмістя дуже тепло-ностальгійно французьке. Мало хто з місцевих вже володіє мовою своїх далеких предків, але щемні спогади про свою праать-

ківщину чимало луїзіанців любовно плекає дотепер. І передає це дітям й онукам.

І теж мила того типу подробиця. Сніговиця чи хуртовина, яка нераз дуже сповільнює рух, дослівно трясє легковиками а чи на кілька годин паралізовує швидкісні дорог, спонукала мене інколи їхати з Квебека в Онтаріо автобусом. Про це можна більше, але не тут. До теми ж... Не завжди кожен пасажир-сусід, певна річ, але принаймні частина, сідаючи поряд, доповнював цілком щирю першу подорожню усмішку тим самим подвійним запитанням: English? Français? Було достоту приємно. І тоді, коли розмова звичайно точилася невимушено й легко, на одній із проміжних зупинок твій слуга, шановний читачу, вже й собі з вдячністю за це запитання чемно цікавився у такого *galant/e*: «Якої кави ви воліли б напитися?». Теплою у негоду була відповідь «Дуже гарячої». Приємні спогади...

Відсотки англо- і франкофонів із різними подробицями та змішуваннями завжди ледь розмивають статистичні дані. Старому базграчеві суттєво важливіше відчувати себе там скрізь як удома. Лексично обмеженої, граматично хибної, з неминучим акцентом ні англійської, ні французької він не соромиться. Позавербальні, завжди позитивні засоби спілкування зроблять свою справу краще ніж провербальна *BBC English* з пісною а чи й зверхньою міною. І коли п'ятигодинний супутник-сусід у автобусі чи потягові ввічливо запитує English? Français? перед майже неминучим тут short talk, твій письменник, шановний читачу, так же делікатно відповідає: *C'est votre choix, monsieur / madame / demoiselle*.

І алфавітно, і кількісно англійська завжди була і є на крок попереду французької. А от епітет *статусно*, якщо б такий собі дозволити, заслуговує коротенького коментаря. Англійська беззаперечна *lingua franca* бізнесу². Про політику й говорити нема що. Серед робочих мов ООН

¹ Старий недотепа все ж сміє вважати, що він не припустився помилки у цьому слові, маючи на увазі таку улюблену тут каву. Щоби похідним мати кав'ярню, твірним слід мати слово із принаймні пом'якшеним кінцевим приголосним кореня. Ця неточність подібна до інколи чутого похідного *канадієць*, — йка від топоніма Канада. Все ж не Канадія. Старому невтямки, звідки там вскочила — якщо лінгвістичним сленгом — йотка?

² Короткий анекдот до теми. Дошкільнятко, слухаючи розмову діда з сусідом, у якій щоразу звучить слово бізнес, врешті-решт перебиває її запитанням: «Діду, а що означає бізнес?» Старий довго чухає потилицю і коротко кидає: «Мені легше тобі сказати, чого він нині не означає».

на авансцені саме вона. На якому б рівні різномовні політики й дипломати не володіли іншими, посередництво у спілкуванні англійської майже неминуче. Якщо зустріч офіційна, важлива та з перспективою продовження, то з записом і в разі необхідності з участю дуже кваліфікованого перекладача. І якщо політик під час слухання англійських доповідей без навушників, то це майже ознака того, що він англофон.

На загал усі провінції Канади були та є більшою чи меншою мірою культурно, етнічно й релігійно змішані; це залежить від кількох чинників, реферувати які старого письменника стиль цього тексту не зобов'язує, хоча кортить. Питання ж офіційної двомовності інколи трапляється бачити непростим і ледь делікатним. Традиційно передвиборчі двобої претендентів на головний кабінет країни тривають два вечори з прямою телетрансляцією всіма каналами новин. Перший англійською, другий французькою. Так було і у відносно свіжому герці між тепер чинним прем'єр-міністром лібералом-англофоном із дуже солідним *послужним списком* Марком Карні, з одного боку, та кандидатом на цей пост консерватором-франкофоном П'єром Пуа-льєвром.

Чванливцям-іммігрантам, які пихато кидають що вони вільно володіють офіційною мовою країни, смію сказати, що це нечемне перебільшення. Про себе скромно промовчу, але розмова про згадані вище дебати з двома інтелігентними і молодшими ніж я англійськими сусідами відкривальною старому не була. Обидва сказали, що кандидати вживали багато і дуже спеціальних, необхідних там слів і виразів, і чимало рідковживаних кораликів, які втямити було нелегко. Значення частини їх все ж контексту можливо було розгризати. Не певен, що це моментально робили навіть дуже ерудовані іммігранти. Без жоднісінького приниження старий письменник рекомендував би всім бути ледь скромнішими зі своїм навіть рідномовним потенціалом. Про *чужинецький* вже й не згадую.

А ось що старий базграч на місці шанованого мною прем'єр-міністра зробив би ледь інакше. Щороку 6 грудня Канада схиляє

голову у вшануванні пам'яті 14 студенток політехнічного інституту (*l'École polytechnique de Montréal*), які були вбиті у стінах того ж закладу. Як завжди, багато людей, квітів, кілька промов, і серед них очільника уряду. Його лаконічне й дуже доречне слово, на гадку старого недотепи, природніше звучало б французькою. І він нею володіє цілком пристойно. Відразу ж дуже пробачально-виправдовувальний реверанс на захист цього вельми досвідченого політика: від самого початку каденції він просто неймовірно зайнятий. Помічники, певен, все ж двомовні. *Ben, mes-sieurs, dames, erreur est humain.*

Цікавим компонентом цього тексту, допускаю, могло би бути порівняння канадської моделі двомовності, з одного боку, із несміливо очікуваною та гіпотетично можливою двомовністю нашого єдиного у світі сусіда. Кілька коротких англійських довідкових статей збагатили старого письменника відомостями про те, відколи на території нинішніх США розмовляють іспанською, у яких штатах іспаніфонів було і є найбільше, дискусіями про анексію Техасу, мексикансько-американську війну 1846–48 рр., іспано-американську війну 1898 року і под. Про це та інше є вельми точні різночасові цифри, а про таку неформальну двомовність у різних штатах не бракує зіставлявальних даних і по регіонах, і зведених. Попри це все старий письменник ніде не прочитав, що США двомовні. І впевнено докидає, що при чинному президентстві цього не станеться.

Мої спілкування з *латиносами* (у зовсім неображальному, радше лінгвістичному та приязному сенсі цього слова) інколи торкаються й білялінгвістичних тем. Траплялося чути, що ось-ось їхня мова буде у США ще однією офіційною. І це правда, що принаймні в десяткові штатів на недержавній роботі, а у приватних підприємств і особистому житті й поготів, можна обходитися без володіння англійською. До того ж чимало англофонів цілком пристойно володіє розмовною, просто співаючою мовою Сервантеса. А окрім того у густо концентрованих іспаномовних штатах бага-

то коротеньких текстів, зокрема технічних інструкцій, лаконічних а чи дубльованих пояснень, коментарів і подібного і друкують, і пускають в ефір іспанською. Попри все її статус нетотожний мові Шекспіра. So far it's rather wishful thinking, estimadas damas y caballeros. А тому переважно риторичне запитання *latinos*'ів *А що ти скажеш про Техас?* чи стрясання повітря твердженням, що принаймні на південних обшарах території, де тепер лежать США, *іспанська звучала задовго до англійської*, залишаються переважно барними балачками після третьої порції текилі. Додаю, що все більшає іспанської мови й у канадському побутовому просторі, передусім у комерційних інструкціях, писемних оголошеннях на зупинках громадського транспорту, вуличних вказівниках і застереженнях і под.

А ось і власне відчуття письменника на ймовірний статус іспанської мови як другої у США. First things first, як кажуть англомовні. У розумінні політиків мова це інструмент впливу, нехай навіть не найбільший. Це також безперечний економічний важіль, компонент бюджету, лояльність племінних вождів і подібне. А вже десь ближче до кінця її можливих функцій — засіб спілкування. І тут давнє мов світ *Qui lingua regit, potestatem regit* «стоїть як скеля непорушна»¹.

Надуживаю добротою шановного редактора... Короткий підсумок цього тексту ось який. Двомовність буває вимушеною, нав'язуваною, наполегливо рекомендованою, приховано спонукуваною, і — вкрай рідко — навіть волевиявляльною, себто обиральною. Можливо, є й інші версії. Я до того, що порівняно з такими сильними фігурами політичної шахівниці, як обороноздатність (дедалі частіше, як бачимо, *нападоздатність*), промисловість — а енергетика передусім, — ландшафт з орієнтацією на неминучу, як виглядає тепер, воєнну логістику та под., жоден гуманітарний фактор на роль *прима-балерини* запрошуваний не буде. А мова у цьому букеті, улюблена і навіть трепетно підтримувана, є його частиною.

І вже справді останнє. Згадані у епіграфі конкістадори упродовж віків були і є дуже різними. Прикро, але їх однаковили та продовжують холодний розрахунок, жорстокість і все брутальніші способи досягнення мети. Попри все, живі думають про життя. Старий недотепа вдячний тим читальникам, які додибали з ним до кінця.

P.S. З дозволу редактора присвячую цей текст двом колишнім викладачкам кафедри французької мови Львівського національного університету імені Івана Франка. Це Надія Маркіянівна Слободян, яка навчала нас на III-му курсі. Відтак змінила місце роботи, але спеціальності залишилася вірною. Після закінчення університету серед кількох її учнів, симпатиків мови Мольєра, десь на годину чи не щосуботи у її квартирі знаходилося місце й мені. Не пам'ятаю, скільки це тривало. З вдячністю пригадую ці вечори. Це була її воля і, як розумів, велике професійне задоволення; ми за це не платили.

Другою була світлої пам'яті Емілія Миколаївна Пославська, znana в alma mater як Madame Emilienne. Перед захистом, готуючись до кандидатського іспиту з іноземної, необхідно було прочитати запропоновану на кафедрі книжку за своєю спеціальністю, вміти її зреферувати та відповідати на поставлені комісією запитання. Допомога належала кожному. Консультанткою мені кафедра призначала Madame Emilienne. Ми зустрічалися щотижня у якійсь небагатолюдній каварні і вона пояснювала мені складні пасажі монографії XIX ст. «La vie des mots » Arsène'a Darmesteter'a. Іспит з іноземної — як і два інші — став історією, а наші зустрічі зробили нас добрими друзями. Вони тривали досить довго й опісля, бо наші приймачі життя та його цінностей були налаштовані на однакову хвилю. Про це можна довго. До речі, ми з її сином були ровесники. Вона відійшла, коли я вже мешкав тут.

Вдячний обидвом. Завдяки їм експресвідсвіжування моєї злежаной за стільки літ французької перед роботою у Квебеку був суттєво коротший. ■

¹ Чия мова, того й влада